

століть вона відігравала роль не тільки Божого дому, місця молитви, а й виконувала місію центру духовного життя, формувала світогляд нації, утверджувала справді етнічний характер, ідеї, зміст та форми творів духовної і матеріальної культури українського народу, була центром культури, мистецтва, літератури, науки.

Разом зі своїм народом упродовж віків Церкві доводилося переживати багато радісних духовних моментів, але й не бракувало також сумних часів духовного і національного поневолення та жорстокого переслідування. Намагаючись підкорити наш народ, ворожі сили, як зі Сходу, так і з Заходу були свідомі, що досягнуть свою диявольську мету лише тоді, коли знищать найбільшу твердиню українського народу – його Святу Церкву, яка віками була його покровителькою. Ми дякуємо Богу, що наш народ від 988 року належить до Христа і Його Церкви.

Церква – це установа, що живе в часі й має свої окремі, як і наш народ, періоди, епохи, доби свого розвитку, росту й занепаду. Тому вплив Церкви на духовність українського народу, його світогляд, морально-етичний розвиток, соціально-економічні та політичні процеси конче необхідно розглядати за періодами і певними добами її історії, котрі становлять головні осі, навколо яких оберталось та обертається життя Христової Церкви на теренах сучасної України.

Наш народ, якому притаманний власний вияв людського мислення, поведінки, релігійного характеру, має свою релігійну історію, форми християнської організації, за якими християнство живе до сьогоднішнього часу. Треба зазначити, що християнське життя в українському народі почалося набагато раніше від офіційного хрещення князем Володимиром у 988 році. У зв'язку з цим починати історію Христової Церкви на Русі-Україні 988 роком або 955 роком, коли княгиня Ольга сама особисто стала християнкою, не зобов'язуючи, однак, до хрещення ні народ, ні своїх безпосередніх наступників, історично невиправдано. Тому ми поділяємо історію нашої Церкви на основні три доби: 1 (андріївську), 2 (володимирську), 3 (новітню), яким передував період вагань і легенд та неофіційного приватного існування християнства на українських землях, що закінчився Актом офіційного хрещення народу Русі-Україні [1, с. 146].

Але в 988 році відбулася найбільша подія в історії українського народу, що мала величезний вплив на всю подальшу історію нашої нації, її мораль взагалі і на формування поглядів на ідеал людини, зокрема, – його хрещення. Святий Володимир Великий, основоположник і хреститель України, завершив велике діло християнізації нашої історії, гармонійно поєднав релігійні й національні інтереси та ідеали. Добре розуміючи надприродний зміст християнства,

найвищою метою якого є освячення і спасіння людських душ, Володимир Великий через святе Хрещення України передав цей найцінніший скарб правдивої віри – благовіст Ісуса Христа цілому українському народові на спасіння, на його вічне та дочасне добро.

Тим актом він поставив нашу державу на рівень із християнськими народами Сходу й Заходу. Християнська віра стала домінуючою, посередником духовного збагачення, мотором усіх релігійних та суспільних починань.

Відомо, що ідентифікація (з латинської мови «*identifico*» – ототожнювати) – вписування себе в суспільний контекст за допомогою релігійних вчень, символів, норм, приписів і культових правил стає доволі актуальним способом сучасного самовияву як на особистісному, так і груповому рівнях. Релігійна ідентичність тлумачиться двоюко: як стан спільності уявлень у суспільстві щодо його релігійної сфери і як процес формування такої спільності у перехідних суспільствах, що перебувають на етапі формування політичних націй. Під релігійною ідентичністю треба розуміти певну спільність уявлень членів суспільства про його релігійну сферу. При цьому релігійна ідентичність нації може бути як конфесійно гомогенною (однорідною), так і плюралістичною.

Особливості східної і західної релігійної ідентичності християн мають помітний вплив у формуванні поглядів молоді. Отці Церкви навчали: «*Lux ex Orient, lex ex Occident*» – «Світло зі Сходу, закон із Заходу». Це є ключ до розуміння східної і західної ідентичності [2, с. 242–243].

Саме Церква зберегла українську ідентичність у діаспорі: Канаді, США, Бразилії, Аргентині, Західній Європі, Австралії, де активно працювали такі єпископи як Максим Германюк, Соте Ортинський, Йосиф Мартинець, Андрій Сапеляк, Іван Бучко, Іван Прашко, а особливо – Патріарх Йосиф Сліпий, а також такі священники як Андрій Трух (ЧСВВ), Юліян Катрій (ЧСВВ), Василь Зінько (ЧСВВ), Іван Ортинський, Микола Прийма, Іван Шевців та багато інших. Особлива роль у цьому належить також згромадженням Сестер служебниць Непорочної Діви Марії, Сестер Василянок, Сестер катехиток святої Анни.

1. Андрушко В. Т., Огірко О. В. Релігієзнавство: Навч. посібник / В. Т. Андрушко, О. В. Огірко. – Львів: НЛТУУ, ЛНУВМБТ, 2007. – 260 с.
2. Огірко О. В. Особливості релігійної ідентичності християн Сходу і Заходу / О. В. Огірко // Наукові записки. Серія «Культурологія». – Вип. 7. – Острог, НУ «Острозька академія». – Матеріали Міжнародної конференції «Проблеми культурної ідентичності: співвідношення традиційного і модерного аспектів ідентифікації». – Острог, 2011. – С. 242–246.
3. Огірко О. Християнське виховання – складова частина національного / О. Огірко // Діалог культур: Україна в світовому контексті. – Львів: «Каменярь», 1996. – С. 125–130.

УДК 37.091.159.9:316.6

Наталія Пархоменко

Специфіка адаптації мігрантів в інокультурних умовах

У статті розглядається місце України в європейській міграційній системі, а також основні міграційні тенденції. Аналізується діяльність органів влади щодо інтеграції іммігрантів в українське суспільство.

Ключові слова: міграційні процеси, адаптація, інтеграція, міграційна політика.

The paper examines a place of Ukraine in the European migratory systems and the main migration tendencies. Analyzed government activities on integration of immigrants into Ukrainian society.

Keywords: migration, adaptation, integration, migration policy.

Поняття «інтеграція мігрантів», що тлумачиться як процес їхнього «входження» в соціум приймаючих країн та адаптації у цьому суспільстві, є відносно новим не лише для України, але й для країн Європейського Союзу. Адаптація мігрантів стала предметом державної політики та широкої громадської дискусії в більшості європейських країн лише в останній третині ХХ століття. Однак в умовах міграційних потоків, що постійно збільшуються, суперечки стосовно різних моделей інтеграції мігрантів та відповідних наслідків для країни прийняття мігрантів набули особливої гостроти. Відсутність чіткого розуміння сутності інтеграції мігрантів та класифікації її складових призвело до проблем у політиці інтеграції, котру здійснювали європейські країни упродовж останніх десятиліть. Через невдачі у провадженні політики інтеграції європейці замінили цей термін іншим – «включення», або «інклюдія», а на початку третього тисячоліття їм довелося визнати абсолютний провал політики так званого мультикультуралізму.

Пошук нових моделей інтеграції іммігрантів у країнах прийняття протікає у складних умовах об'єктивного збільшення імміграційного потоку, стимульованого потребами ринків праці, і, водночас, наростання антимігрантських настроїв у суспільствах, що не змогли звикнути до попередніх хвиль іммігрантів. До відомих широкому загалу проблем у французькому суспільстві дещо несподівано додалися протистояння між місцевим населенням та мігрантами в одній із найспокійніших та найтолерантніших стосовно мігрантів країн, а саме – у Швеції. Звичайні хулігансько-поліційні «розборки» актуалізували серйозну проблему, що назріла в суспільстві Швеції: «Проблема – у загальній неспроможності суспільства інтегрувати друге покоління іммігрантів. Вони відчують себе у Швеції чужими, непотрібними і водночас самі не можуть налагодити зв'язку із країною, в якій вони опинилися» [5].

Україна, в першу чергу, виступає країною походження мігрантів, тому проблема не сприйняття мігрантів є нагальною і досить болісною для неї. З іншого боку, упродовж останніх двох десятиліть, незважаючи на негативні процеси та явища в економіці, Україна стала досить привабливою державою для потенційних мігрантів із країн третього світу, або країною вимушеної міграції через неможливість потрапити до Європейського Союзу через посилення контролю на кордоні з Україною. Загалом, досвід України у сфері управління процесами міграції досить невеликий, та й інтеграція не розглядалася як складова частина міграційної політики. Усвідомлення ж актуальності проблеми інтеграції мігрантів і необхідність розробки відповідної державної програми ускладнюється традиційною політизованістю міграційної тематики та наявністю ксенофобських настроїв в українському суспільстві.

Розглядаючи проблему інтеграції мігрантів, варто чітко розділити емігрантську масу на окремі групи, що потребують різного ступеня глибини адаптації та інтеграції. Можемо виділити такі групи: 1) мігранти з так званого «ближнього зарубіжжя»: а) більш близькі в етнічному та конфесійному відношенні (мігранти з українським корінням, білоруси, росіяни, молдаване), б) менш близькі в етнічному та конфесійному відношенні (мігранти з Центральної Азії та Закавказзя, окремих округів Російської Федерації, які переважно не є християнами); 2) мігранти з так званого «далекого зарубіжжя» (вони мають серйозні проблеми з мовою спілкування і характеризуються дуже відмінною культурою та історичними традиціями).

При цьому мігрантів з українським корінням доцільно було би поділити на тих, хто покинув Україну відносно нещодавно, і представників старих діаспор. Говорячи про вихідців із Середньої Азії та Закавказзя, можна виділити мігрантів, що одразу вливаються в етнічні діаспори, і тих, хто до цих діаспор не приєднується. Зрозуміло, що кожна з названих груп потребує окремої програми адаптації та інтеграції, і неможливо розробити універсальну програму для всіх іммігрантів.

Таким чином, інтеграція може бути розділена на повну (що базується на асиміляції мігрантів) та часткову (що містить елементи адаптації та приживаності). Асиміляцією мігрантів є процес, в ході якого мігранти, котрі відрізняються від населення приймаючої країни традиціями, культурою та цінностями, трансформують свою ідентичність, пристосовуючись до того соціуму, який їх оточує, аж до відмови від відчуття власної самотності. Процес асиміляції може мати як універсальний, так і частковий характер. Наприклад, у процесі асиміляції народ може втратити свою мову, самоназву, традиційну структуру діяльності, однак зберегти релігійні вірування, певні побутові традиції. Асиміляція мігрантів проявляється в соціальному, економічному, політичному та навіть демографічному аспектах. Так, скажімо, демографічна поведінка асимільованих мігрантів (моделі шлюбності на народжуваності) стають близькими, якщо не тотожними, поведінці, характерній для оточуючого суспільства [4, с. 7–8].

Суттєвим чинником асиміляції виступають змішані (міжетнічні) шлюби. Водночас маємо зазначити, що етнічна самоідентифікація дітей, народжених у таких шлюбах, багато в чому залежить від етнічної належності лідера в сім'ї, хоча певну роль відіграє і політика стосовно національних меншин в даній країні.

Асиміляція може здійснюватися природним та штучним шляхом. Природна асиміляція є наслідком об'єктивних процесів економічного й політичного зближення територій, регіонів та цілих держав, а також народів, що дали потужний імпульс на зближення. Вона також характерна для мігрантів, які у своїй новій батьківщині впливаються до складу корінного населення, поступово розчиняючись у ньому. Примусова асиміляція – це прояв певної державної політики, метою якої є знищення конкретного етносу як самостійної одиниці, однак не фізичним способом. Насильницька асиміляція – потенційно джерело міжетнічних конфліктів.

Важливо підкреслити, що інтеграція – це двосторонній процес, спрямований на асиміляцію та приживаність мігрантів, що може посприяти економічному та демографічному розвитку цього суспільства. Йдеться не лише про ставлення до мігрантів з боку суспільства, але й про бажання самих мігрантів інтегруватися до суспільства приймаючої країни.

Варто зазначити, що упродовж останніх кількох десятиріч міграція перестала бути тільки соціальним, економічним, політичним та демографічним чинником, все більше набуваючи рис безпекової проблеми, причому однієї з найважливіших. З одного боку, у країнах з найнижчим рівнем життя кількість місцевого населення у найбільш розвинених регіонах постійно та неухильно зростає, що, у свою чергу, підживлює міграційні потоки. З іншого боку, в приймаючих країнах, які традиційно є економічно розвинутими, відбувається посилення заходів, спрямованих на протидію імміграції на свою територію.

В результаті масової імміграції у приймаючих країнах виникають багаточисельні, і нерідко дуже відособлені етнічні спільноти, котрі в намаганні зберегти свою національно-культ-

турну ідентичність живуть за своїми законами, що можуть суттєво відрізнитися від законодавства країни прийняття, і навіть вступати із ними у протиріччя [3]. Численні та масові заворушення мігрантів у цілій низці європейських країн виявили глибоку кризу інтеграції та поставили завдання віднайти новий баланс між етнічною та громадянською ідентичністю [9].

Упродовж тривалого часу в економічно розвинутих країнах (переважно Європейського Союзу) на мігрантів дивилися як на тимчасове «зло», неприємне, але дуже необхідне для нормального функціонування економіки шляхом усунення дефіциту робочої сили. Як правило, діяла модель, за якої відбувалася циркуляція мігрантів, одні замінювали інших по завершенню терміну їхнього перебування в країні, а до тих мігрантів, які переселилися на постійне проживання, застосовувалася політика асиміляції. Така модель досить успішно функціонувала упродовж тривалого часу, аж доки на певному етапі змінилися поведінкові характеристики мігрантів: вони спілкувалися рідною мовою, відмовлялися від спілкуватися мовою країни проживання, все менше піддаючись асиміляції, надавали перевагу компактному та відособленому проживанню, поглиблюючи етнокультурні зв'язки, сповідували свою релігію, підтримували тісні контакти всередині спільноти, максимально уникали змішаних шлюбів, не пускаючи до свого закритого світу «чужинців» (навіть, якщо це були представники титульної нації країни прийняття, зберігали зв'язок із країною свого походження).

Актуальність цієї проблеми для України визначається, в першу чергу, тим, що в Україні працює багато вихідців із країн Закавказзя, Центральної Азії, Бангладеш, Індії, Пакистану та особливо Афганістану, в більшості випадків на некваліфікованих посадах. Різні економічні, зовнішньо-та внутрішньополітичні катаклізми спонукають до виїзду у відносно безпечну Україну нових мігрантів, що призводить до зростання грузинської, азербайджанської, вірменської, узбецької, афганської діаспори та навіть африканського земляцтва. Відсутність політики інтеграції мігрантів може призвести до виникнення «гетто» з числа тих етнічних груп мігрантів, які прибувають до України. Такі «гетто», як правило, виникають тоді, коли держава не приділяє належної уваги мігрантам, не захищає їх, не забезпечує умов для адаптації до українського суспільства та не дає можливості увійти в легальний режим. В цьому напрямку важливими та необхідними кроками є здійснення процесу натуралізації, надання іммігрантам доступу до медицини та освіти, а також до отримання легальної роботи. Якщо цього не зробити, то іммігранти будуть витіснені на «узбіччя» життя і підуть у тіньовий сектор, що неодмінно сприятиме їх криміналізації [2, с. 15].

Однією з ознак сьогодення є поширення ксенофобських та расистських настроїв у світі, і більшість подібних настроїв не тільки пов'язують із мігрантами, але й спрямовані на них. Соціологічні опитування, регулярно здійснювані європейськими соціологічними службами, демонструють зростання рівня відторгнення іммігрантів корінним населенням країн Заходу та бажання скоротити приплив мігрантів [8]. Серед причин такого явища можемо виділити, в першу чергу, добровільну самоізоляцію іммігрантських анклавів, а також численні міфи про відбирання у корінного населення робочих місць мігрантами (тут варто зазначити, що іноді такі міфи мають реальне підґрунтя). По-друге, поширенню анти-іммігрантських настроїв у західноєвропейському суспільстві сприяють інформаційні кампанії, що їх регулярно

проводять різноманітні представники радикальних рухів, які набувають популярності та поширення в країнах Заходу, і навіть здобувають владу (потрапляють до парламенту та різних органів місцевої влади). По-третє, влада європейських країн та окремі політики не поспішають розвінчувати ці міфи, більше того – навіть спекулюють на них у ході передвиборчих кампаній, створюючи та підживлюючи «образ ворога», особливо в умовах економічної, соціальної та політичної кризи. По-четверте, представники влади нерідко проваляють роботу з налагодження співпраці з іммігрантськими общинами задля виховання у них почуття поваги до країни прийняття, а також невдало впроваджують програми з адаптації мігрантів до стилю життя місцевого населення.

З року в рік індекси расистських та ксенофобських настроїв у країнах Європейського Союзу демонструють тенденцію до зростання. Часто це явище безпосередньо пов'язане зі збільшенням частки мусульманського населення серед мігрантів у країнах Заходу (адже на сьогодні у Західній Європі, за підрахунками міграційних служб і експертними оцінками, проживає від 10 до 15 мільйонів мусульман [7]), і тому саме мусульмани, за рахунок яких формуються найбільші неєвропейські меншини у Франції, Бельгії, Англії та Німеччині, стають об'єктом ксенофобських настроїв [2, с. 16].

Приклади ксенофобії та расової нетерпимості в Україні найчастіше мають місце стосовно іноземців та іммігрантів, що мають серйозні зовнішні відмінності від місцевого населення. Так, більшість людей, які прибувають із Росії і також «займають робочі місця», як правило, вкрай рідко сприймають як загрозу чи як «чужих». Водночас, найбільше ксенофобських настроїв припадає на «нетрадиційних» іммігрантів (вихідців із країн Африки та Азії) [6, с. 98].

Погіршенню ситуації сприяє негативна тенденція в криміногенній ситуації в Україні, що додає ксенофобських настроїв українцям, оскільки, згідно тверджень окремих фахівців, в Україні вже сформувалися цілі національні діаспори, при яких було організовано злочинні угруповання. І хоча експерти стверджують, що толерантність українського суспільства є наразі досить високою [1], тенденція у наступні роки стосовно рівня ксенофобських настроїв та збільшення соціальної дистанції щодо окремих категорій мігрантів, цілком вірогідно, зростатиме в українському суспільстві.

Подібні явища несуть цілу низку загроз, протистояти яким доведеться українській державі. Так, відсутність (або недостатня розробленість) міграційної політики та політики соціальної адаптації мігрантів обов'язково призведе до потрапляння в Україну «загрозливої» міграції, яка активно залучається до кримінального світу замість участі в економічному житті. Недостатня робота державних органів у напрямку інтеграції в українське суспільство іммігрантів неминуче призведе до зростання їх соціального відторгнення та рівня ксенофобії, що провокуватиме непрості міжнаціональні конфлікти в українському суспільстві.

Задля попередження можливих негативних наслідків, а також уникнення соціального протистояння в Україні нашому уряду варто розробити та запровадити дієву політику соціальної адаптації мігрантів, а також запровадити на державному рівні інформаційну політику, спрямовану на позитивне інформування суспільства щодо іммігрантів, що, у свою чергу, призведе до покращення іміджу мігрантів в Україні. Українському уряду також варто запровадити якісну та ефективну міграційну політику для залучення в економічну сферу держави кращого людського капіталу з-за кордону.

1. Аналитический отчет по результатам исследования «Региональная толерантность, ксенофобия и права человека в Украине в 2012 году» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ihrpex.org/ru/docs>. 2. Аналітична записка «Україна 2020: демографічні та міграційні виміри безпеки». – К.: УІПП, 2012. – 48 с. 3. Єреміца В. Бельгійські та французькі мусульманки борються за свої хустки і паранджі / В. Єреміца [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24700248.html>. 4. Ивахнюк И., Ионцев В. Модели интеграции мигрантов в современной России. Научно-исследовательский отчет КАРИМ-Восток – 2013 / И. Ивахнюк, В. Ионцев. – Сан Доминико, 2013. – 22 с. 5. Іммігрантські бунти тривають у Швеції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24996471.html>. 6. Комплексний демографічний

прогноз України на період до 2050 р. / за ред. чл.-кор. НАНУ, д. е. н., проф. Е. М. Лібанової. – К.: Український центр соціальних реформ, 2006. – 138 с. 7. Краснолюдська С. А. Інтеграція мусульман у соціально-політичний простір Європейського Союзу та України: компаративний аналіз / С. А. Краснолюдська // Український науковий журнал «Освіта регіону» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/84>. 8. Малиновська О. Міжнародні умови міграційного руху та тенденції розвитку світової міграційної політики / О. Малиновська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/Malinovs/004.htm>. 9. Bhikhu C. Parekh Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory / С. Bhikhu. – Harvard University Press, 2002. – 400 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.culturemachine.net/index.php/cm/article/viewArticle/228/209>.

УДК 17.023.36(477):168.2

Максим Розумний

Цивілізаційний вибір України: аналіз альтернатив*

Стаття присвячена проблемі цивілізаційного вибору, що актуалізується для України у зв'язку з реінтеграційними процесами на пострадянському просторі. Аналізується російська стратегія реінтеграції і можливі загрози суверенітету України в контексті її реалізації.

Ключові слова: цивілізаційний вибір, реінтеграція, Росія, європейські цінності, десуверенізація.

The article deals with the civilization choice, which has been actualized for Ukraine in connection with the reintegration processes in the former Soviet countries. Russian strategy of reintegration is also analyzed from the point of view of possible threats to the sovereignty of Ukraine in the context of its implementation.

Keywords: civilization choice, reintegration, Russia, European values, losing of sovereignty.

Не вперше у своїй історії Україна опиняється перед доле-носним вибором. Куди йти – на захід, чи на схід? За яким критерієм робити вибір у нинішньому наборі українських альтернатив: серед двох зон вільної торгівлі, митного союзу, асоційованого членства, позаблоковості. Для багатьох очевидним є те, що за цими нібито рутинними дипломатичними категоріями сьогодні гостро стоїть проблема цивілізаційного вибору, який може визначити долю народу і держави на сторіччя вперед.

Гострота проблеми вибору України обумовлена не стільки внутрішніми потребами та передумовами, скільки як наслідок штучної мобілізації у відповідь на зовнішній виклик – реалізацію сусідньою Росією на пострадянському просторі реінтеграційної стратегії, що увійшла в свою вирішальну фазу.

Росія упродовж п'яти сторіч здійснює одну й ту саму політику, якої навчилася у свого колишнього господаря – Золотої Орди. Вона розширює свою територію, захоплює нові ресурси, змушує країни і народи вступати з нею в невідгдані, а часто й принизливі альянси. Свій контроль вона використовує для викачування ресурсів, які, у свою чергу, спрямовує на нову експансію.

На етапі підготовки до захоплення території застосовується тактика дестабілізації. Всередині країни, яку планується приєднати, провокується розбрат, війна ідентичностей, дискредитується сама ідея незалежності та її носії в минулому і теперішньому, народи спокушаються різноманітними прожектами і проводяться кастинги потенційних намісників. Але найголовніші інструменти російської експансії – це залякування і підкуп конкретних людей, від яких залежить національний вибір.

З моменту, коли країна приєднана, вся ця палітра захоплення змінюється не значно простішу схему – жорсткий

контроль над усіма адміністративними та економічними важелями і ресурсами, ідеологічну цензуру, у випадку спротиву – застосування сили або й тотального терору. Так управляються приєднані території – імперською адміністрацією або її маріонетками.

Не завжди цю схему вдається запровадити у повному обсязі. Але до неї прагне кожен російський правитель і тільки на неї він орієнтується, незалежно від зміни історичного контексту і популярної на даний момент риторики.

Одні народи до цього пристосувалися і знайшли своє місце в російській системі відносин, або ж назавжди розчинилися в ній. Інші продовжують боротьбу за визволення. Є й такі, хто вирвався з орбіти Москви і тепер всіляко прагнуть забезпечити себе від повторного потрапляння в «русскій мір». Така політична, культурна і психологічна настанова характерна передовсім для еліт і більшості громадян країн Центральної і Південної Європи, балтійських республік та, в останні роки, – для Грузії.

Українці отримали можливість відчувати на собі особливості російської політики «збирання земель» так повно, як, можливо, ніхто інший.

Усі прийоми російської політики «інтеграції», описані ще Карлом Марксом у його «Викритті дипломатичної історії XVIII сторіччя» [5], наші предки випробували на собі. Але повернімося до сучасності.

Великою є спокуса применшити значення тих рішень, які нині приймаються в питаннях міжнародної інтеграції. Мовляв, усе можна буде переіграти, виправити, підправити. Не сподобається в одному союзі – підемо в інший. Та все відчутнішим стає подих історії, і все нагальнішою потреба вибору – тут і тепер, зараз або ніколи. Так і Богдан Хмельницький свого часу укладав військовий союз із московським царем як один з багатьох можливих, а привів Україну в імперську неволю на тривалий час.

* Стаття написана автором у жовтні 2012 року, але сьогодні вона звучить не менш актуально, а висновки, зроблені автором, підтверджують його великі прогностичні здібності.